

КУЛЬТУРНА-НАЦІЯНАЛЬНА ІНФАРМАЦЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ ПРАЗМЕРНАЙ КОЛЬКАСЦІ

Буракова М. В. Культурна-національна інфармацыя фразеологізмів зі значенням надмірної кількості.

У статті аналізуюцца фразеологізми зі значенням «дуже, надмірно, надміру багато, выявляецца іх дыферэнцыяцыя у вжыванні у зв'язку з абранымі абразамі, кампанентамі-лексемамі і яскрава выражанаю оцінкаю, што несэ дадатковую нацыянальна-культурную інфармацыю.

Ключовыя словы: фразеологізм, надмірна колькасць, культурна інфармацыя, оцінка, экспрэсывнасць.

Буракова М. В. Культурно-национальная информация фразеологизмов со значением чрезмерного количества.

В статье анализируются фразеологизмы со значением 'очень, чрезмерно, сверх меры много', выявляется их дифференциация в употреблении в связи с избранными образами, компонентами-лексемами и ярко выраженной оценкой, несущей дополнительную национально-культурную информацию.

Ключевые слова: фразеологизм, чрезмерное количество, культурная информация, оценка, экспрессивность.

Burakova M. V. Cultural and national information of phraseology with the meaning of of excessive amount.

The idioms with the meaning of 'very, excessively, above all measures, many' are analyzed in the article. Their differentiation in usage, depending on the selected images, components-lexemes and highly expressed assessment of carrying additional national cultural information, was examined.

Key words: an idiom, an excessive amount of, cultural information, assessment, expressiveness.

Фразеалагічныя адзінкі (ФА) кожнай мовы нясуць культурную інфармацыю, характарызуюцца канатацыйным значэннем, выяўляюць «сувязь паміж фразеалагічнымі адзінкамі мовы і духоўнай культурай народа» [1, с. 23]. Галоўнае пры выяўленні культурна-нацыянальнай спецыфікі – вызначыць культурна-нацыянальную канатацыю. Адно з цікавых груп з боку адлюстраванай у іх вобразах, матывацыйных, ацэначных і эмацыйных кампанентах семантыкі, што вызначае нацыянальна-культурны воблік беларусаў, складаюць ФА з агульным значэннем 'вельмі, празмерна, надзвычай многа', крыніцай збору якіх паслужыў «Фразеалагічны слоўнік» І. Лепешава [2].

Аналіз ФА са значэннем ‘вельмі, празмерна, надзвычай многа’ паказвае, што пазнанне празмернай колькасці беларусамі ажыццяўляецца праз пэўную сістэму вобразаў, у залежнасці ад чаго гэтыя адзінкі, папершае, уступаюць у сінанімічныя сувязі, па-другое, выяўляюць у большасці выпадкаў дыферэнцыяцыю паводле свайго выкарыстання адносна абазначэння чаго-ці каго-небудзь у празмернай колькасці, г. зн., што яны пры агульнасці семантыкі ўсё ж менавіта ў залежнасці ад вобраза, унутранай формы, адбору тых кампанентаў і протасітуацый, якія ўжо прайшлі культурны адбор, служаць для рознай ацэнкі і выяўляюць раснастайную і пэўную амаль у кожным выпадку спалучальнасць з іншымі адзінкамі мовы ў кантэксце.

Так, адны ФА са значэннем ‘вельмі, празмерна, надзвычай многа’ ўжываюцца, як правіла, толькі для абазначэння празмернай колькасці людзей: *адбою няма (не было, не будзе)* ад каго; *да масквы ракам не пераставіш (не паўстаўляеш)*, <хоць> *плот гарадзі*, напрыклад: – Ну і вырасла, ну і пахараішэла. – Казік хітра ўсміхнуўся і, нібы жартуючы, запытаў: – Ад кавалераў, мусіць, **адбою няма**? С. Грахоўскі; На калодзе пры самых дзвярах стаяў апарат, які круцілі рукамі. Ад ахвотнікаў-круцялёў **не было адбою**. В. Вітка; [Цярэшка:] Хуценька саланіну, нясі яйкі, нясі гурочкі-галубочки, капустачку кісленькую... Частаваць будзем. [Паліна:] Каго? [Цярэшка:] Начальства! Мяне! [Паліна:] Такого начальства **да Масквы ракам не пераставіш**. А. Макаёнак; *Нешта не туды, здаецца, лезе ён [Мар’ян] з гэтымі дай-вазьмі. І тых, і другіх развялося сёння **хоць плот гарадзі***. В. Казько. Пры гэтым адзначаецца розная – негатыўная (*да масквы ракам не пераставіш (не паўстаўляеш)*) ці нейтральная (*адбою няма (не было, не будзе)* ад каго; <хоць> *плот гарадзі*) ацэнка. Аднак для празмернай колькасці дзяцей выкарыстоўваецца ФА *як бобу*. І не важна, малыя ці дарослыя гэта дзеці, параўн.: *Здароў і дуж быў селянін Антось... Ды толькі лёс яго не гладзіў: дзве жонкі ўжо ляглі ў магілу, а пасля іх дзяцей – **як бобу***. К. Крапіва; [Піліп:] *Мой бацька яшчэ жыў. А ў яго сыноў было **як бобу**. Трох на вайне забілі... А яшчэ двое нас братоў засталася*. А. Мрый.

Другія ФА служаць абазначэнню надзвычайна вялікай колькасці прадметаў, маёмасці, зямлі, багацця і пад.: *да хваробы чаго-н.*; з *горла лезе (лезла, валіцца, валілася)*; з *горла прэ (пёрла)*, напрыклад: [Лаўрэн:] *А ваўкоў жа тады **да хваробы** было*. А. Масарэнка; *Ежы Квяткоўскі.. у пасаг за Праксэдай даў нейкую здыхляціну-цялічку, **хоць у самога лезла з горла і зямлі, і гавяды, і ўсяго***. Р. Сабаленка; *А чаму ж гэта мне нічога не назначана? – У цябе ж сваё з **горла прэ**, – крыкнуў нехта з натоўпу*.

Р. Сабаленка. Відавочна, што ФА з кампанентам *горла* ўтвораны паводле асацыяцыі з уяўленнем празмернай колькасці яды, якая ўжо не ўлазіць і валіцца ці лезе з горла чалавека, што і расцэньваецца як адмоўнае. Тут вобразнае ўяўленне пра перапоўненае горла, як і адмоўнае стаўленне да хваробы, выразна выяўляе негатыўную канатацыю, выражае асуджэнне багатага, але скупого чалавека.

Зусім па-іншаму, ва ўсякім выпадку не адмоўна, ацэньваюць праз абраныя вобразы і ўспрымаюцца ФА *канца-краю* (*канца і краю*) *не відаць* (*няма, не было*); *непачаты край* (*вугал, кут*), якія служаць менавіта выражэнню семы ‘вельмі’ ў адносінах колькасці чаго-небудзь, часцей работы, спраў, напрыклад: *Люстра было не адно, іх было многа – анфілада люстраных дзвярэй – канца і краю ім не відаць*. І. Шамякін; *Гавароўскія восем мяхоў навальцавалі, а з клумкамі канца-краю няма*. С. Грахоўскі; *Работы ў нас з вашым бацькам непачаты край*. М. Лынькоў. Да іх далучаецца размоўная ФА як *гразі*, якая служыць сродкам выражэння празмернасці ў адносінах як да адушаўлёных, так і неадушаўлёных прадметаў, напрыклад: – *А дзёвок жа – як гразі*, – *прыцмоквае Палуян*. А. Наўроцкі; – *Грыбоў сёлета як гразі...* – *дзелавіта тлумачыла суседка*. В. Праскураў.

На мяжы літаратурнага ўжывання, у адрозненне ад папярэдніх размоўных, выступае прастамоўная ФА *хоць заваліся*, якая таксама служыць эмацыянальным выразнікам ацэнкі ‘вельмі, празмерна’, але ўжо адносна неадушаўлёных прадметаў, напрыклад: *Заўчора .. паехалі на каляцы ў лес назбіраць дроў. Ламачча было хоць заваліся*. У. Паўлаў.

Вобразы ФА *па <самую> завязку*, як *завязць* выклікаюць уяўленне пра поўны мяшок, што выступае эталонам празмернай колькасці дробных, сыпучых рэчываў, і служаць дадатковым сродкам перадачы эмацыянальнага адцення ‘вельмі, надзвычай’, напрыклад: *Адменны дзед, узорны дзед – ажно па завязку заслуг!* М. Лужанін; *Можэ, пусціш, цётка Ганна, чалавека пераначаваць, а то куды ні ткніся – дзёццей па самую завязку, а ў цябе і прасторна, і чыста, і ціха*. С. Грахоўскі; *Адмовіцца [ад камандзіроўкі] не магу, а тут сваёй працы як завязць*. С. Шушкевіч.

Трэція ФА могуць служыць абазначэнню празмернага мноства як людзей, так і прадметаў, адушаўлёных і неадушаўлёных: *без ліку; да гібелі каго і чаго; імя каму, чаму легіён; да ліха; да чорта каго, чаго; плюнуць некуды; хоць гаць гаці; хоць <ты> махалам махай; цераз край; як дроў; як сабак нярэзаных*. Аднак іх ужыванне дыферэнцыруецца ў залежнасці ад унутранай формы, кампанентаў, што ўплываюць на выражэнне ацэнкі і надаюць розную стылёвую маркіроўку. Так, ФА *імя каму, чаму легіён*

дзякуючы свайму паходжанню з царкоўна-славянскай мовы замацавана як кніжная і ўжываецца, як правіла, з дадатнай ацэнкай, напрыклад: *А гэта, хлопцы, яшчэ адзін наш паэт, Алесь Руневіч. Імя нам, ёлкі кашлатыя, легіён.* Я. Брыль; *Устае, расце, мацнее хваля, шэрэй, дужэй яе разгон, імя той хвалі – легіён.* Я. Колас. Часцей нейтральную ацэнку, але з выразна эмацыянальным ‘вельмі’ даюць ФА без ліку і *цераз край*, дзякуючы найперш стылёва нейтральным іх кампанентам-лексэмам, напрыклад: *Гэта Ніна Ваўчок. Яна такіх песень без ліку ведае, – сказаў Яраслаў.* Э. Ярашэвіч; *Галя, Галка мая, пачакай .. Пачакай – адваююся хутка... Будзе шчасце і ў нас цераз край, а цяпер дарагая й мінутка...* А. Звонак.

Выражаючы ацэнку, праўда, не ў бок станоўчай, ФА *хоць гаць гаці і хоць <ты> махалам махай*, што дакладна ілюструюць прыклады іх выкарыстання ў мове майстроў слова: [Бацька:] *Вакол нас ворагаў **хоць гаць гаці.*** Я. Бяганская; *Бацька ад радасці аж усміхнуўся: так спадабалася яму, што прымакоў будзе ў Ганны «**хоць ты махалам махай**»* В. Дайліда.

Менавіта выразнасць, эмацыянальнасць з адценнем адмоўнай канатацыі, дзякуючы кампанентам *гібелі, ліха, нясуць ФА да гібелі; да ліха*, напрыклад: *Бач, колькі сена накасілі. **Да гібелі.*** М. Воранаў; *Яна тут бавіцца, а тут работы **да ліха.*** А. Асіпенка. Да іх далучаецца ФА як *дроў*, якая ўжываецца з негатыўнай канатацыяй, як у прыкладзе адносна мноства немцаў, што загінулі ў баі з партызанамі: *Мішка, што патроны мне даў, казаў, што іх там **як дроў** налажылі. А партызан усяго шэсць забілі.* А. Кудравец.

І самы высокі ўзровень негатыву ў адносінах да празмернай колькасці выражаецца з дапамогай ФА *да чорта, плюнуць некуды і як сабак нярэзаных*, дзе менавіта выкарыстанне кампанентаў *чорт, плюнуць, сабак* адразу выклікае негатыўныя асацыяцыі, звязаныя з найменнем нячыстай сілы, адмоўнай ацэнкай плявання і вобразам сабакі. І гэта яскрава ілюструюць прыклады: *І наогул ужо не рана, ды дарога ў лес не працёрта, ды ваўкоў жа ў лесе **да чорта:** туды ехаць – шукаць сабе згубы: пападзіся ім толькі на зубы!* К. Крапіва; [Паліцыянты:] *Колькі б разоў яна [цэркаўка] за сем вякоў ні гарэла, колькі б разоў ні абдудоўвалася, магілянскія майстры ўзнаўлялі яе першародны воблік, як памяць тых, што пайшлі ў небыццё.* [Шэгелеў:] *Вас паслухаць, дык **плюнуць некуды.*** А. Петрашкевіч; *Паліцаў, стараст, бургамістраў, якія ўцяклі са сваіх вотчын, у нашым пасёлку **як сабак нярэзаных.*** І. Навуменка. Як відаць, у прыслоўных ФА са значэннем празмернай колькасці *чорт, ліха, сабака* набылі ролю стэрэатыпаў для выражэння адмоўнай ацэнкі, негатыўнай канатацыі, а таму тут галоўнае выражэнне

не празмернай колькасці чаго-ці каго-небудзь, а ацэнка і эмацыянальнасць як важнейшы паказчык гэтых адзінак.

Паасобныя ФА выкарыстоўваюцца для абазначэння толькі канкрэтна таго, што налічваецца ў празмернай колькасці, выяўляючы адметную спалучальнасць ў маўленчай дзейнасці чалавека. Так, для вобразнага абазначэння мноства клопатаў, турбот, спраў, работы ўжываюцца сінанімічныя ФА *вышэй вушэй, вышэй галавы і повен (поўны) рот*, напрыклад: *Наперадзе жаночы дзень, мяркую, у іх праблем і без цябе **вышэй вушэй**...* Л. Маракоў; *Гэтымі днямі работы было **вышэй галавы**...* А. Кажадуб; *Чакаў фэст, і тут ужо сваіх турбот **вышэй галавы**. «Маладосць»; Трэба было мець смякалку у руках дзяржаць Міхалку, пад сваім аховам, і Таклюсю, і Мар'янку, – проста з самага ўжо ранку навучай іх словам. Ну, як бачыце, турбот у Мікіты **повен рот**.* Я. Колас; *Выхаць трэба на досвітку. У мяне яшчэ ў Глыбокім клопот **поўны рот**.* М. Машара.

Значна шырэйшы дыяпазон спалучэння ФА на <самыя> *вушы і па <самае> горла*, якія ўжываюцца для абазначэння не толькі мноства работы, клопатаў, спраў, але і для эмацыянальнага выражэння пра багацце, празмерную колькасць прадуктаў і пад., напрыклад: *Даруй, што затрымалася з адказам. Суткі такія кароткія, а работы **па самыя вушы**.* Л. Левановіч; *– Так не пакіне, нешта прыдумае, – адказаў Салавей, – а тут і без яго клопатаў **па самыя вушы**.* С. Грахоўскі; *Уся гаспадарка была на маіх руках і добра ручыла; пенсію браў добрую; яды – **па вушы**, і пашанаванне меў. Ядвігін Ш.; Каб малака было **па вушы** – выводзь карову з калатушы. П. Трус; Сёння ў нас яшчэ клопату **па самае горла**. І. Чыгрынаў; *І хоць у самага [Зыдора] работы **па горла**, але нікому не адмаўляў. А. Цяжкі; Вядома, каму ж не жыць, як не ім: зямлі процьма, хлеба – **па горла**, грошы – не пералічыш...* Ц. Гартны. Як відаць, эталонамі празмернасці абраны горла, вушы, галава як саматызмы паказчыкі верхняй мяжы чалавека ў яго вертыкалі ці рот, які запоўнены.*

Для абазначэння мноства яды і пітва выкарыстоўваюцца ФА *колькі ўлезе*, а для абазначэння толькі яды – *ад пуза*; *як на дзяды*, напрыклад: *Набралі хлопцы рыбы **колькі ўлезе**...* Я. Маўр; *Не садзіў, не расціў, а мочаных яблык **ад пуза**.* І. Чыгрынаў; *Дрэмлючы, нічога не выдрамлеш. А то [іншым] хочацца, каб яды – **як на дзяды**, а каб рабіць – як у нядзельку. «Полымя».* А вось празмерная колькасць пітва знаходзіць дыферэнцыяльнае абазначэнне ў яго празмернай колькасці яшчэ і ў залежнасці ад яго тыпу: надзвычай многа спіртных напояў – *мора разліўное: Я там прыбірала ў дзясятым цэху. Там жа спірту **мора разліўное**...* «Маладосць», а вялікае мноства, напрыклад, малака, вады –

хоць заліся: *Вады ў полі хоць заліся*. П. Панчанка.

ФА на вушы, як у шаўку (*шаўках*) служаць абазначэнню празмернай колькасці даўгоў, дзе ў першым выяўляецца суадноснасць уяўлення чалавека пра нязмернае мноства з пазнаннем самога сябе: вельмі многа – гэта ў рост чалавека, а мяжа – гэта вушы: *Ксёндз. ухмыльнуўся: «Яшчэ толькі пачаўся калгас, і ўжо ў даўгу на вушы...»* А. Чарнышэвіч. А другая ФА, відавочна, абавязана скарачэнню рыфмаванага выказвання *У даўгах як у шаўках*, дзе можна бачыць асацыятыўную сувязь папяровых грашэй з шаўковай тканінай у іх шаргаценні, напрыклад: [Георгій:] *Давай не будзем гаварыць аб гэтым, я і так перад табой у даўгу як у шаўку*. М. Клімковіч.

Некаторыя ФА не выяўляюць выразнай суаднесенасці з найменнем таго, мноства чаго абазначаецца, як, напрыклад, ФА *без меры; колькі ўлезе; колькі хочаш; праз (цераз) меру; сорок саракоў*. Да таго ж адзначым і іх найбольшую нейтральнасць у ацэнцы ў параўнанні з папярэднімі, дзе ў залежнасці толькі ад абраных кампанентаў-лексем тыпу *прэ, пуза, чорт, ліха, хвароба, гібель* і інш. выяўляецца выражэнне не толькі адмоўнай ацэнкі, але і выразныя эмацыйныя характарыстыкі тыпу неадабрэння (*валіцца цераз горла; да ліха; як сабак нярэзаных*), пагарды (*з горла прэ (пёрла)*), грубасці (*да масквы ракам не пераставіш*) і інш. Увогуле з усіх ФА толькі адна належыць да кніжных – *імя каму, чаму легіён*, большасць прастамоўных, якія стаяць на мяжы літаратурнай мовы, як ФА *ад пуза; да халеры; да хваробы; да чорта; плюнуць некуды* і інш.

Такім чынам, аналіз ФА са значэннем ‘вельмі, празмерна, надзвычай многа’ паказвае, па-першае, іх колькаснае прадстаўленне ў беларускай мове, што тлумачыцца, на наш погляд, з аднаго боку, рознымі ўяўленнямі і асацыяцыямі, метафарычнасцю мыслення, з другога – неабходнасцю дыферэнцыяцыі абазначэння і важнасці ацэнкі – з «плюсам» ці «мінусам», праўда, з перавагай апошняга, у адносінах да абазначанага ў празмернай колькасці – людзей, рэчаў, прадметаў, абстрактных з’яў, паняццяў і інш.; па-другое, ФА служаць у найбольшай ступені для выражэння эмацыянальнага выражэння ‘вельмі, празмерна’. ФА са значэннем ‘вельмі, празмерна, надзвычай многа’ як другасныя адзінкі мовы адлюстроўваюць нацыянальнае ўяўленне пра вельмі вялікую колькасць чаго-ці каго-небудзь, выражаюць дакладна выражаную дадатную ці адмоўную ацэнку, выяўляюць сімвалы, эталоны і стэрэатыпы ўяўленняў беларусаў аб паняцці празмернай колькасці, нясуць нацыянальна-культурную інфармацыю.

Літаратура

1. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии : коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2013. – 456 с.

2. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. Т. 1 : А-Л – 672 с. ; т. 2 : М-Я – 704 с. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2015 р.